

MUSTAQILLIK YILLARIDA NAMANGAN VILOYATI ARXEOLOGIK
TURIZMI IMKONIYATLARI VA MUAMMOLAR

Dadajonov Tursunboy Abdusamatovich
University of business and science o'qtuvchisi

Annotatsiya: Ilmiy maqolada o'rganilayotgan mavzu Mustaqillik yillarida Namangan viloyati arxeologik turizmi imkoniyatlari va muammolar bo'lsada maqolada Namangan viloyatining arxeologik turizmi salohiyati va O'zbekiston Respublikasida turizm rivojiga qo'shgan hissasi haqida qisqacha to'xtalib o'tishni lozim topdik.

Kalit so'zlar: Arxeologik turizmi, O'zbekturizm, Shahand, Koson, Gulqishloq, Ochiq osmon ostidagi muzey, Axsikent, Axsikenti (Axxi 2), Axsikent (Axxi 1), Axsikenti (Axxi f.y. hududi), Ershi, Yuchen, Guyshuan, Urdugoh, Cho'l yo'li ekspeditsiyasi, Axsikent, Munchoqtepa, Mug'qal'a, Mug'tepa, Namangan shahri, Chust, Pop, Uychi va Uchqo'rg'on, G'ova, Hudud-ul-olam, Qo'rg'ontepa-G'ovozontepa, ark, ko'xandiz, Oqtepa.

Farg'ona vodiysida joylashgan Namangan viloyati O'rta Osiyo ijtimoiy madaniy taraqqiyotning qadimiy o'choqlaridan sanaladi. Namangan viloyati gullab-yashnayotgan, jannatmakon o'lka bo'lish bilan birga, Vatanimiz tarixi va madaniyatida o'chmas iz qoldirgan o'lkasi hamdir. Ana shunday qadimiy, navqiron shaharlaridan biri, qadimiy Farg'ona (Davan) ning poytaxti Axsikent shahridir. Ko'hna Axsikent haqidagi dastlabki ma'lumot er. avv. VI - V asrlarga oid bo'lib, eramizning XIX asr o'rtalarigacha ham shu nom bilan atab kelingan. Axsikent harobalari Sirdariyoning ung sohilda, aniqrogi Namangandan 25 km janubi - garbdagi Shahand va Gulqishloq qishloqlari yonginasida joylashgan. Unga Mingbuloq tumaning markazi Jomashuydan Sirdariyoga qurilgan ko'prik orqali o'tiladi. Ko'prikdan o'tishingiz bilanoq o'ng va so'lda qadimgi Axsikent shahrining o'tmishda ish bergan, davrlar o'tishi bilan qulab, yemirilgan bahaybat mudofaa devorlari, minora shaklidagi qorovul tepalar, shahar ichkarisida esa, ko'cha va ulkan qo'rgon - qasr inshootlarining qoldiqlari ko'zga tashlanadi¹.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, hamda hozirgacha olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra Axsikent oazisining asosiy qismi eradan avvalgi X - IX asrlarda o'zlashtirilgan bo'lib, eski Axxi yodgorligi hududida dehqonlar qarorgohi bo'lganligi aniqlandi. Shahar sifatida Axsikent eramizdan avvalgi III asrlarda vujudga kelgan. Shaharning bu qismi ijtimoiy siyosiy to'zim jihatidan quldorlik

¹ Зайнитдинов Х. Ахсикент // Гулистон. 1989 йил. № 10.

davriga mansubdir². Eramizning VI asrlarida qad ko'targan, ilk o'rta asrga mansub shaharning ikkinchi qismi XIII asr boshlarida Chingizxon boshliq mo'gullar tomonidan vayron qilingan. Keyinchalik temuriylar davrida Axsikent qaytadan tiklanadi. Farg'ona vodiysining asosiy iqtisodiy, madaniy markazi sifatida mavjud bo'lib, 1620 yilda bo'lgan kuchli yer silkinishi natijasida butunlay vayron bo'ladi³.

XIX asr oxirlarida arxeologiya fanining yuzaga kelishi tarix fanini qimmatli ma'lumotlar bilan boyishiga va mavjud ma'lumotlarni tasdiqlanishiga olib keladi. Xitoy manbalaridagi ma'lumotlarga ko'ra eramizdan avvalgi birinchi ming yillikning oxirlarida Farg'ona da 70 dan ortiq katta va kichik shu jumladan Ershi, Yuchen va Guyshuan kabi shaharlar bo'lgan. Farg'ona shaharlari haqida batafsil ma'lumotlar asosan arxeologik tadqiqotlar va qazishmalar orqali olingan. Axsikent nomi tilga olingan bir qator tarixiy geografik va adabiy manbalaridagi ma'lumotlarni boyitadigan boshqa materiallar uchramaydi. Uning ko'hna tarixini tilga olish X asrdan emas balki millodan avvalgi III - II asrlardan boshlangan. O'tgan asrlar moboynida sukut saqlab kelayotgan harobalarining o'zi yagona manba bo'lib, uning ham bobolarimiz yaratgan qadimgi madaniyat obidalari ham shu harobalari ostiga yashiringan.

1877- yilda Uyfalvi Mezo-Koveshd boshchiligidagi frantsuz arxeologik ekspeditsiyasi Farg'ona vodiysiga, shu jumladan Shimoliy Farg'onaga kelib, qadimgi shahar va qishloq harobalari, mozor va qo'rgonlarni ko'zdan kechiradilar. Ular Sirdariyoning o'ng sohilida asrlar osha sukut saqlab turgan ko'hna qal'a devorlari va atrofni minora bilan o'ralgan Axsikentga qiziqib qoldilar. Shundan so'ng o'tgan yillar ichida bu yerga bir necha bor chet el va rus olimlari kelib ketdilar⁴. Lekin ularning hammasi ham Axsikentni atroflicha o'rganib, uni fan olamiga kiritish maqsadida emas, balki ayrim shaxslarning (masalan Turkiston general-gubernatori fan Kaufman taklifiga ko'ra birinchi ekspeditsiya kelgan edi.) topshirigini bajarish yoki biror noyob narsani qo'lga kiritish va kolleksiya to'plash maqsadlarini ko'zda tutgan edilar. Dastlabki qazish ishlari davomida rus arxeologlari tomonidan qo'lga ilinadigan denarli hech narsa topilmaydi. Ulardan so'ng mahalliy aholini bu yerlarni kovlab qimmatbaho buyumlar qidira boshlaydi. Anna shu qidiruvlar davomida Axi va Shaxand harobalaridan qadimgi oltin va kumushdan yasalgan buyumlar topilgan. Topilgan buyumlar orasida qo'y va sherning bosh qismlari tasvirlangan oltin bilakuzuklar ham bo'lgan. Mahalliy hukumat vakillari ushbu topilmalarni hind savdogarlariga ko'rsatishgan. Savdogarlar bilakuzuklarni juda past baholagach, buyumlar topgan kishiga qaytarib berilgan. Ular esa buyumlarni Namanganga keltirib zargarlarga sotib yuborishgan. Bu topilmalar haqidagi xatto o'sha vaqtda Sank-Petrburgda nemis tilida

² Анарбоев А. Ўзбек давлатчилиги тарихида қадимги Фарғона ва Ахсикент. Республика илмий семинарининг маъруза матнлари. – Наманган 2001 йил. – Б. 6.

³ Бартольд В.В. История Туркестана. Общие работы по истории Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы. Т. II. – М.: 1963. – С.176.

⁴ Ахроров И., Қосимов Й. Қаъла деворларини излаб // Наманган ҳақиқати. 1976 йил. № 47

chiqib turadigan “Sang-Petirburg Gerald” gazetasida ham e’lon qilinadi. Ma’muriyat tomonidan o’zboshimchalik bilan qazish ishlari o’tkazgan mahalliy xalq vakillariga ma’muriy chora ko’rishgan. Ammo ma’murlarning o’zlari odam yollab qidirishni davom etirganlar. Farg’ona viloyati harbiy gubernatori tomonidan Axsikent shahri ko’rib, ma’lumot yozib kelish uchun yuborilgan kapitan Bryanov o’z axborotida “Eski Aysi arxeologik jihatidan jiddiy bir yodgorlik ekanligiga ko’zim yetmaydi” – deb yozgan⁵.

Bundan, o’sha vaqtda topilgan buyumlarning tarixiy qiymatini idrok qila olmaslikni va arxeologiya homiylarida ilmiy tushuncha qay darajada ekanligini ko’rish mumkin.

Tadqiqot A.N. Bernshtam izlanish natijalariga asoslanib, shaharda ilk hayot Kushonlar davrida boshlangan. Biroq Axsikentning gullab- yashnashi Turk hoqonligi davriga (VI - VIII asr) tog’ri kelgan va keyingi davrlarda (IX - X asr) Farg’ona ning yirik savdo va hunarmandchilik markaziga aylangan degan xulosaga kelgadi. Axsikentda Namangan o’lkashunoslik muzeyi xodimi Yu. T. Chulanov 1957-1959 yillarda kuzatish va qazish ishlarini olib bordi⁶.

O’tkazilgan arxeologik qazishma ishlarida IX-XI asrlarga oid bo’lgan hammom, shaharni suv bilan ta’minlaydigan markaziy suv o’tqazish inшоati qoldiqlari va IX-XV asrlarga oid uylar ochilgan. I.Axrorov ma’lumotini umumlashtirib, Axsikentni xudu dva davr jihatidan 3 bo’limga bo’ladi. Antik davr Axsikenti (Aysi 2), Mo’g’ullar bosqiniga qadar bo’lgan Axsikent (Aysi 1) va temuriylar davri Axsikenti (Aysi f.y. hududi). 1976-1977 yillarda Axsikentda akademik Ya. Gulomov boshchiligida yangi qazishma ishlari olib borildi. Qidruv razvedka va shurftashlash ishlari dastlab mo’g’ullar istilosigacha bo’lgan Axsikentning janubiy - sharqiy qismida o’tkazildi. Ilgari ochilgan joylarni tozalash bilan birga yangidan o’rganish lozim bo’lgan joyi, shahristonda 8x6 kv.m kenglikdagi maydon ochilgan. Maqsad bu joyning eng so’nggi qatlamlarining o’zaro bog’liqligi yoki farqini o’rganishdan iborat bo’lgan. Arxeologlar o’zlarining oldilariga qo’yilgan maqsadlariga ma’lum darajada erishdilar va o’rta asrlar Axsikentning materikkacha bo’lgan chuqurligini aniqladilar. Qazish vaqtida eramizdan avvalgi va eramizning boshlariga mansub sopol buyumlari, taqinchoq va munchoqlar, suv yo’llari topildi.

Qazish vaqtida madaniy qatlamning turli bosqichlariga: ya’ni milloddan avvalgi II-I asrlar va millodimizning IX-XI asrlariga mansub turli shakl va xajmdagi sopol buyumlar, tangalar, uy-ro’zg’or ashyolari, paxsa devorlar, avrazlar, sopol quvrlar qoldiqlari va boshqalar topilgan. Bular ichida ikkita katta xum va yagona assuariyning topilishi diqqatga sazovordir. Xumlardan biri Axsikent muzeyida qoldirilgan, assuariy esa Toshkentga mutaxassislar tomonidan o’rganish uchun olib ketilgan. Islomgacha

⁵ Зайниддинов Х. Водий санами // Шарқ юлдузи, 1997. № 10. – Б. 18-19.

⁶ Анарбоев А. Ахсикент в древности и средневековья // Советская археология. – Москва. 1988г. № 8 – С.171.

bo'lgan dinning paydo bo'lishi bilan bog'liq mazkur assuariyning topilishi juda muhim ahamiyatga ega. Chunki xanuzgacha vodiymizda bunday buyumlar qo'lga kiritilmagan va ilmiy axborotlarda o'z ifodasini topmagan⁷.

Qadimiy Kosonsoy shahri 2000 yildan ko'proq tarixga ega bo'lib, u uzoq o'tmishda Farg'ona vodiysida o'ziga xos xususiyatga ega ko'hna shaharlardan biri bo'lgan. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Yaxyo G'ulomov arxeologiya institutining Axsikent ekspeditsiyasi olib borgan tadqiqotlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, Kosonsoy havzasidagi eng qulay yerlar shu davrda o'zlashtirilib, dehqonchilik qilingan. Tarixchilarning ma'lumotlariga qaraganda, "Koson" tushunchasi "muayyan geografik chegara" degan mazmunni bildiradi. Koson shahrining qadimgi xarobalari Kosonsoy daryosi bo'yida, ikki qismdan iborat. Shahar va qal'aning to'rt tomoni baland devor bilan aylantirilgan. Shaharning arki - a'losi va salobatli mudofaa devorlarining qoldiqlari shu kunlarda ham qad ko'tarib turibdi.

Tarixiy yozma manbalar va olib borilayotgan arxeologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, Kosonsoy Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrizabz, Termiz, Toshkent kabi ko'hna shaharlar qatorida o'zbek davlatchilik asoslarining rivojlanishida hamda siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan taraqqiy etishida katta ahamiyat kasb etgan. Qadimiy Koson shahri miloddan avvalgi II asr o'rtalarida tog'oldi hamda vodiylar dehqonlarining o'rtasidagi aloqa markazi, Farg'ona vodiysida hukmronlik qilgan Davan davlat, buyuk Kushon podsholigi, Turk xoqonligi Somoniylar, G'aznaviylar, Qoraxoniylar saltanatida markaz, harbiy-siyosiy markaz ilm-fan, hunarmandchilik, savdo, tijorat ishlari taraqqiy etgan shahar maqomiga ega bo'lgan.

Ma'lumki, qadimgi Koson o'rdugohining Mug'qal'a deb atalishi xususida mug' "Zardushtiy" qal'a, "Urdugoh" shahar degan ma'noni anglatadi. Devor tomonlarining uzunligi 160 metr, shahar devorlari siniq kontur shaklida bo'lib, burchaklariga minoralar tiklangan. Aylana devorning qalinligi 15 metr bo'lganligi arxeologik tadqiqotlar orqali isbotlangan.

Bundan tashqari Kosonni (Mug'qal'a, Mug'tepa) ayrim olimlar Xitoy manbalariga tayanib qadimgi Farg'ona poytaxti-Guyshan (Guyshuan) bilan bog'laydilar. Haqiqatdan ham yozma manbalar hokim qarorgohi Guyshan (ba'zida Guyshan - Gyesay) shahrida deb xabar berganlar. Guyshan - Gyesay manbalar e'tiroficha, vodiylar shimolida joylashgan. Yuqorida keltirganimizdek, manbalar xabaricha Farg'ona-Polona (Lona) hokimi qarorgohi Guyshanda joylashgan. Bu shahar deb Koson (hozirgi Kosonsoy va uni atrofida Mug' qal'a) shahri ko'zda tutiladi⁸.

Namanganda "Mug'tepa" arxeologiya majmuasi tashkil etilmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimiz milliy madaniy va moddiy me'rosini o'rganish, uni qayta tiklash va yosh avlodga yekazish maqadida tariximiz haqida boy ma'lumot beruvchi arxeologik

⁷ Ахроров И., Қосимов Й. Қаъла деворларини излаб // Наманган ҳақиқати. 1976 йил. № 47 – С. 17.

⁸ Матбобоев Б. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти.... – Б. 277.

yodgorliklarga e'tibor kuchaydi. Bundan tashqari bu moddiy me'rosimiz jahonga tanitish obo'yicha ko'plab amaliy reja, yo'l xaritalari ishlab chiqilmoqda. Mamlakatimiz turizm salohiyatini ham yanada rivojlantirish uchun 2018 – yilning 2 – oktabrida Vazirlar Mahkamasining “Namangan viloyatining Kosonsoy tumanida “Mug'tepa” arxeologiya merosi ob'yektini muhofaza qilish va tadqiq etish majmuasini tashkil etish to'g'risida”gi 788 – sonli qarori qabul qilindi. Hujjat bilan O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi, Fanlar akademiyasi va Namangan viloyati hokimligining: Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyining filiali sifatida “Mug'tepa” arxeologiya merosi ob'yektini muhofaza qilish va tadqiq etish majmuasini; majmua tarkibida ko'rgazma-ekspozitsiya va axborot-resurs markazini tashkil etish to'g'risidagi takliflar ilgari surildi⁹.

Quyidagilar majmuaning asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari etib belgilandi: “Mug'tepa” arxeologiya merosi ob'yektini tegishli darajada muhofaza qilish, konservatsiyalash va asrab-avaylash, ob'yektda ochiq varaq va ruxsatnoma olgan arxeologlar tomonidan ob'yektda arxeologik qidiruv ishlari, arxeologiya qazishmalari va arxeologiya nazoratini tashkil etish, chuqur ilmiy-arxeologik tadqiqot natijalari asosida majmuaning ilmiy-tarixiy konsepsiyasini ishlab chiqish hamda amalga oshirish; respublika va xorijda ob'yektga oid saqlanayotgan manbalarni malakali mutaxassis va ekspertlar, olimlarni jalb etgan holda tadqiq etish, ular haqida batafsil ma'lumotlar bazasini yaratish va muntazam yangilab borish, xalqaro ilmiy anjumanlar tashkil etish, matbaa mahsulotlarini tayyorlash, ommaviy axborot vositalari, butunjahon Internet tarmog'i orqali keng targ'ib etish; tarixiy-ilmiy asoslar bo'yicha ob'yekt maketlarini tayyorlash, arxeologiya ashyolari, qadimiy qo'lyozma va toshbosma kitoblar, tarixiy dalil va hujjatlar, osori-atiqalar, zamonaviy ilmiy-tadqiqot ishlari, kitob va to'plamlar, video va foto hujjatlar hamda boshqa manbalar hisobidan ko'rgazma-ekspozitsiya tashkil etish, yuqori texnologiyalarga asoslangan axborot-resurs markazi faoliyatini samarali yo'lga qo'yish; turistlar, ilmiy tadqiqotchilar va tashrif buyuruvchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, tarixiy ko'rinishni saqlagan holda ob'yektning muhofaza etiladigan hududidan tashqarida zamonaviy dam olish maskanlarini tashkil etish va ob'yektning turistik salohiyatini oshirish yuzasidan boshqa zarur chora-tadbirlarni ko'rish¹⁰.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning diyorimizdagi mashhur, qadimiy manzilgohlar sanalmish arxeologik yodgorliklar bo'lgan Mug'tepa, Axsikent, Munchoqtepa kabi arxeologik yodgorliklar hamda o'lkadagi hunarmandlar

⁹ Vazirlar Mahkamasining “Namangan viloyatining Kosonsoy tumanida “Mug'tepa” arxeologiya merosi ob'yektini muhofaza qilish va tadqiq etish majmuasini tashkil etish to'g'risida”gi Qarori // www.lex.uz (Murojaat qilingan sana: 15.03.2022)

¹⁰ Vazirlar Mahkamasining “Namangan viloyatining Kosonsoy tumanida “Mug'tepa” arxeologiya merosi ob'yektini muhofaza qilish va tadqiq etish majmuasini tashkil etish to'g'risida”gi Qarori // www.lex.uz (Murojaat qilingan sana: 15.03.2022)

tomonidan turli davrlarda bunyod etilgan me'moriy yodgorliklar ham o'tmishda bu hududda o'ziga xos sivilizatsiyaga erishilganligidan va boy madaniy taraqqiyotga ega bo'lganligidan dalolat beradi, deb ta'kidlaganliklari bejiz emas. Demak ushbu yodgorlik atrofida ham obodonlashtirish ishlarini amalga oshirib, qayta ilmiy tadqiqot ishlarini o'tkazishda yosh arxeolog tadqiqotchilarni zabt etish, Respublika miqyosida ichki va tashqi sayyohlik yo'nalishlarini ochish hamda xizmatini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'tgan asrning 70 – 80 - yillarida arxeolog olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy qazish ishlari natijasida qadimgi Koson shahri o'rnida "Ochiq osmon ostidagi muzey" barpo etish g'oyasi bo'lgan, lekin ayrim sabablarga ko'ra, bu g'oya amalga oshmay qolgan.

Shunga qaramay bugungi kunda qadimgi Koson shahri tarixiy va arxeologik jihatdan mukammal o'rganilib, shaharning ochilmagan sirlarini yoritish arxeolog olimlarimizning oldida turgan muhim vazifadir, desak aslo yangilishmaymiz.

Qadimiy Bob (hozirgi Pop shahri) Farg'ona vodiysining Koson, Axsikent, Quva singari shaharlari bilan bir davrda shakllana boradi. IX asrga kelib vohaning yirik shaharlaridan biriga aylanadi. IX-XI asrlarda yashagan arab sayyohlari Ibn Xordadbek va Istahriy tomonidan bitilgan yozma manbalarda Pop so'zi "Bob" deb tilga olingan bo'lib, bu arabcha "Darvoza" ma'nosini anglatadi. 983-yilda yozilgan noma'lum muallif qalamiga mansub "Hudud-ul-olam" ("Olam chegaralari") nomli kitobning "Movarounnahr viloyati va uning shaharlari" deb nomlangan qismida "Pop" so'zi yozilib, bu o'lka shimoliy Farg'onaning savdo yo'lida joylashgan obod shaharlaridan biri sifatida ta'riflangan. O'zbek adabiyotining namoyandalaridan biri Zahiriddin Muhammad Boburning dunyoga mashhur "Boburnoma" asarida Pop qo'rg'oni haqida ma'lumotlar uchraydi. Uning boshlanishida: "Axsining berk qo'rg'onlaridan biri Pop qo'rg'onidir. Popliklar Pop qo'rg'onini berkitib, bizga kishi yiborib-turlar...", degan jummalarni o'qish mumkin¹¹.

Qadimgi Pop shahri hozirgi Sang qishlog'i o'rnida miloddan avvalgi III va II asrlar oralig'ida mavjud bo'lganligi qayd etiladi. Munchoqtepa yodgorligi Pop shahri yoxud qo'rg'oni qachon va qayerda bo'lganligini aniqlashda imkon bermoqda. Binobarin Pop shahri milodning boshlarida Sirdaryoning o'ng sohilida hozirgi G'ovasoyning eng so'lim joylaridan birida vujudga kelganligi ma'lum bo'lmoqda. Pop hududida butun dunyoga mashhur Munchoqtepa yodgorliklari - qadimgi arxeologik yodgorliklar majmuasi joylashgan.

Mustaqillik yillarida yurtimiz hududidagi kichikroq arxeologik ob'ektlarda ham izlanishlar olib borildi. O'zbekiston arxeologiyasida o'z o'rniga ega bo'lgan yodgorliklar guruhi shakllanadi. Quyida ana shunday arxeologik yodgorliklardan keltirib o'tamiz. Umuman Shimoliy Farg'ona hududida ko'plab uchraydi.

Norin tuman Haqqulobod shahrining g'arbida Yaydoq qishlog'i hududida

¹¹ Рўзинов Б., Ражабова С ва бошқ. Наманган вилояти маданий мероси..... – Б. 15.

joylashgan. Yodgorlik asosan antik va ilk o'rta asrlarga oiddir. Yodgorlikning umumiy saqlanib qolgan maydoni 5,85 gektardan iborat. Namangan-Haqqulobod katta avtomobil yo'lidan 300-400 metrlar shimolda joylashgan. Dastlab 1981-yilda arxeolog M.K.Isomiddinov, 2003-yilda arxeologlar F.Maqsudov va S.Ashirovlar, 2005-yilda A.Anorboyev va Sh.Nasriddinovlar tomonidan qayta ilmiy-tadqiqot ishlari olib borildi. Yodgorlik asosan to'rt burchak shaklida bo'lib, mudofa devorlari bilan o'ralgan. Asosan janubiy va g'arbiy devorlari orasida minora qoldiqlari aniq bilinib turibdi. Sharqiy devori esa anchagina buzilgan. Shaharni uchta darvoza o'rinlari aniqlandi. Ularning biri sharqiy devorda, ikkinchisi shimoliy g'arbiy uchinchisi janubiy devorda joylashgan.

Ark yuqoriga ko'tarilgan bo'lib, shaharning boshqa qismidan aniq ajratib turadi. Shahar hududida ikkita maydoncha aniq qo'rinadi. Ularning biri shimoliy g'arb qismida, ya'ni shimoliy g'arb darvozasi atrofida, ikkinchisi shaharni sharqiy sharqiy qismida sharqiy devorga paralel ravishda cho'zilib ketgan. Bu ikki maydoncha o'rtasida uncha katta bo'lmagan yashash joylari joylashgan bo'lib, ular bir biriga ko'chalar orqali birlashgan. Shaharning qolgan qismlarida odatdagi yashash joylari xo'jaliklar joylashgan bo'lgan. Bu joylarning qoldiqlari uncha katta bo'lmagan tekis balandliklardan iborat. Shahar huddudida antik va o'rta asrlarga oid juda ko'plab qurilish va sopol siniqlari uchraydi, undan tashqari tosh yorg'ochloqlar, shuningdek somoniylar davriga oid sopolalar ham uchraydi. Faqatgina shaharning ark qismida, asosan uning shimoliy qismida shaharning quyi qatlamlari haqida hulosalar olish arxeologik qidiruv ishlarini olib maqsadga muvofiq bo'lar edi¹².

Keyingi yillarda Namangan viloyatida arxeologik va madaniy ob'yektlarni o'rganish bo'yicha bir necha amaliy ishlar amalga oshirildi. Xususan, Namangan viloyatining Norin, Uchqo'rg'on, Pop, Uychi tumanlarida mavjud arxeologik yodgorliklarda ilmiy izlanishlar olib borildi.

Norin tuman Haqqulobod shahri hududida Kultepa arxeologik yodgorligi joylashgan. Yodgorlikning umumiy maydoni 2.60 gektardan iborat bo'lib, kunchiqar, ya'ni sharqiy tomonidan Andijon-Namangan temir yo'l tarmog'i o'tgan. Temir yo'lning narigi tomonida ham yodgorlikning davomiy qismi joylashgan bo'lib, u hududlar Andijon viloyatiga tegishli. Yodgorlik miloddan oldingi I va milodning V-VI asrlariga mansub bo'lib, yodgorlikni dastlab B. Latinin, Y. A. Zadneperskiy va T. G. Obalduyevlar Eylaton shahrini o'rganish vaqtida tekshirganlar. Eylaton shahrining Arki, ya'ni markazi bo'lgan bo'lishi mumkinligini aytib o'tishgan. 1981-yilda M. X. Isomiddinov va B.Matboboyevlar, 2003-yilda arxeologlar F. Maqsudov va S. Ashirovlar ham yodgorlikda tekshirish ishlarini olib bordilar. A. Anorboyev va Sh. Nasriddinovlar tomonidan 2005-yilda tadqiqot ishlari olib borildi.

¹² Рахмонов З., Фармонова Г. Наманган вилояти археологик ёдгорликларининг жойлашуви қонуниятлари (Фарғона водийси тарихининг муаммолари. Республика илмий - амалий анжумани материаллари. – Наманган, 2012. – Б. 14–15.

Norin tumani Bo'ston jamoa xo'jaligi fermerlar uyushmasi, To'lqin qishloq (Sobiq Bo'ritepa va Chaqmoq qishlog'i) bu qishloq nomi payg'ambarlardan biri ya'ni Yunus alayhissalom nomiga ishora qilingan deb, rivoyat qilinadi. Yodgorlikning umumiy muhofaza hududi 0.93 gektardan iborat. Yodgorlikni 1980-yilda M.X.Isomiddinov, 2005-yili A.Anorboyev va Sh.Nasriddinovlar tomonidan tekshirish ishlari olib borilgan. Bu yodgorlik ham antik davrga mansub bo'lib, keragicha sopol idishlar, qizil angobli sopol parchalar, yorg'och toshlarni ko'rishimiz mumkin. Bu yodgorlik maydoni ham bir gektardan oshiq yerni egallagan. Mahalliy aholining aytishicha, tepalik ancha cho'kkanligini aytishdi. oldin shurfa tashlangan yerlarni o'rni ko'rinib turibdi. Yodgorlikning himoya hududi atrofiga o'tkazilgan tutzor va atrofidan o'tkazilgan katta ariq va hovuz bor. Eradan avvalgi III-II va eramizning X-XI asrlarga mansub yodgorliklar toifasiga kiradi. Arxeologik fani uchun juda boy ma'lumot olish va yodgorliklar safiga qo'shish mumkin.

Yangiqo'rg'on tumani G'ovozon qishlog'ida joylashgan, antik va o'rta asrlarlarga mansub Qo'rg'on-tepa-G'ovozontepa arxeologik yodgorlikdir. Yodgorlikning hozirda saqlanib qolgan qismi 3.50 gektardan iboratdir. Yodgorlikning katta qismi buzilgan. Ilk antik davr yodgorligiga mansub, mudofa inshootiga ega bo'lgan yodgorlik. 30 gektar atrofidagi yerni egallagan shahriston va qal'a kvadrat shaklidan iborat bo'lgan. Arxeologiya fani uchun eramizdan avvalgi IV-II asrlar davri uchun o'ta muhim ma'lumotlar olish mumkin. Bu yodgorlikni O'zbekiston Respublikasi FA Arxeologiya instituti ilmiy xodimi 1980 yilda M. X. Isamiddinov va 2004–2008-yillarda arxeolog Sh. Nasriddinov tomonidan ham o'rganilgan.

Kuyuktepa arxeologik yodgorligi Uchqo'rg'on tumanining Qurama qishlog'i hududida joylashgan. Yodgorlikning saqlanib qolgan umumiy maydoni 1.28 gektardan iborat. Sharqiy tomonidan Katta Andijon kanali oqib o'tadi. Yodgorlik hududida dastlab rus arxeolog olimlari tomonidan o'rganilgan. 1981-yilda esa M.Isomiddinov tomonidan qayta o'rganildi. A.Anorboyev va Sh. Nasriddinovlar tomonidan 2005-yilda tadqiqot ishlari olib borildi.

Tariqmozor tepa – Uychi tuman Qizil robot tajriba xo'jaligi hududida joylashgan. Antik va ilk o'rta asrlar davriga mansub arxeologik yodgorlik. Umumiy yer maydoni 1.85 gektar. Dastlab yodgorlik sifatida ro'yxatga olinmagan. 2003-yil tomonidan aniqlandi, hamda 2005-yilda arxeologlar A.Anorboyev va Sh.Nasriddinovlar tomonidan o'rganilib, ma'lumotlar to'plandi. Namangan-Uchqo'rg'on avtomobil yo'lining janubida, dalaning o'rtasida, aholi yashash punktidan 150-200 metrilar uzoqlikda joylashgan. Mahalliy aholi tariqmozor deb nomlashadi. Yodgorlik ikki yarusdan iborat bo'lib, janubiy g'arb tomonida vishka (ark), janub va shimol tomonlarida esa ko'xandiz qismi mavjud. O'rta asrlarga oid sopol siniq qoldiqlari topildi. Arkning g'arbiy tomoni qismidan kuygan qatlamlar hamda kul qatlamlari qo'rinib turibdi. Arkning sharqiy tomonida handaqni eslatuvchi chuqur o'ra-jar

qo'rinadi. Ark alohida ajralgan holda bo'lgan. Ushbu yodgorlik viloyatimizda kam uchragan va saqlanib qolgan asosiy arxeologik yodgorliklardan biri hisoblanadi. Bu arkli yodgorlikni mutaxassis arxeologlar tomonidan ilmiy asosda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda yodgorlikdan mahalliy aholi qabriston sifatida foydalanib kelmoqda.

Namangan viloyati Uychi tuman Qahramon MFY hududida Nog'oratepa arxeologik joylashgan. 1.25 gektardan iborat bo'lib, deyarli shikastlanmagan, uch yarusli, qisman sharqiy tomonidan yerni kengaytirish maqsadida o'zlashtirilgan. Yodgorlikdan 50-100 metrlar uzoqlikda ham antik va o'rta asrlar davriga mansub qizil, oq, qora angobli sopol siniqlari, tegirmon toshi siniqlari, tosh yorg'ochoqlarni uchratish mumkin. Ushbu katta hajmdagi yodgorlikda qo'rg'on qoldiqlari, qa'la devorlarining o'rni va ark (sitadel)ning qoldiqlari saqlanib qolgan, hamda ular yaqqol qo'zga tashlanib turibdi. Yodgorlikning sharqiy tomonida esa antik va o'rta asrlarga oid "Oqtepa" arxeologik yodgorligi ham mavjud. 1980 yilda arxeolog M. Isomiddinov tomonidan o'rganilgan. Keyinchalik 2005-yilda A. Anorboyev, Sh. Nasriddinovlar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi¹³.

Biz o'rganayotgan ushbu arxeologik yodgorliklar nafaqat Shimoliy Farg'ona balki butun O'zbekiston tarixi uchun juda ahamiyatli bo'lib, bu yodgorliklarda amalga oshirilayotgan tadqiqotlar va ularni natijalari haqida kengroq yoritish kerak.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ 4947-сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони // Халқ сўзи. 2017 йил 8 февраль.
2. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176 б.
3. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқ. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016.
4. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий – тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий – иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 56 б.
5. Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
6. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз

¹³ Рўзинов Б., Ражабова С ва бошқ.... – Б. 30–31.

- билан бирга курамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
7. Абдуллаев О. Наманган вилояти. – Наманган, 1996.
 8. Абдумаликов Р., Холдоров Т. Туризм. – Тошкент, 1988.
 9. Алиева М. Т. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида туризм хизматлари соҳасини бошқаришни иқтисодий жиҳатлари. – Тошкент: Фан, 2013.
 10. Альмеев Р. В. Бухара – город музей. – Ташкент: Фан, 1999.
 11. Аҳмадалиева Л. Наманган вилояти зиёратгоҳлари. – Наманган, 2015.
 12. Балиқликўл Султон Увайс Қароний зиёратгоҳи // Мозийдан садо. – 2008. – №. – Б. 14–16.
 13. Баҳромзода Ў. Чодак. – Наманган, 2000.
 14. Бекмуродов А., Мадаминов А., Акрамов Ғ. Фарғона область адабиёт музейи йўл кўрсаткич. – Тошкент, 1983.
 15. Бернадский Г. М. Маршруты Ферганской долины. – М., 1972.
 16. Бобобеков Р., Тўхтасинов И. Марғилон атласи. – Тошкент, 1978.
 17. Жабборов А. Наманган вилояти ихчам маълумотлар тўплами. – Наманган, 2011.
 18. Колбенцев А. По дорогам Узбекистана. – Ташкент, 1976.
 19. Колбинценов Д. П. Сўлим оромгоҳлар бўйлаб. – Тошкент, 1974.
 20. Мансуров М., Мадраҳимова М. Мустақиллик йилларида Наманган вилоятида туризм тараққиётининг архив ҳужжатларида акс этиши / Фарғона водийсининг XVIII–XXI асрлардаги тарихини тадқиқ этишда ёзма, босма манбалар ва улардан фойдаланиш муаммолари. Халқаро илмий конференция. – Андижон, 2018.
 21. Матбабаев Б., Шамсутдинов Р., Мамажонов А. Буёқ ипак йўлидаги Фарғона шаҳарлари. – Андижон, 1994.
 22. Мирзаев А. Ўзбекистоннинг туристик имкониятларини географик баҳолаш / Таълим ва тарбия жараёнида модернизация илмий-услубий мақолалар тўплами. V сон. – Тошкент, 2005.
 23. Нурматов М. Ш. “Ўзбекистонда миллий ҳунармандчилик ва туризмнинг ривожлантиришнинг ижтимоий-географик хусусиятлари” (Фарғона минтақаси мисолида). – Тошкент: Фан, 2003.
 24. Пославская С. Туристскими тропами Узбекистана (пути в природа) – Ташкент, 1985.
 25. Рецек В. И. Ўрта Осиёни кезганда (Фарғона, Олой, Қоратегин, Ҳисор ва Кўҳистон). – Тошкент, 1972.
 26. Раззоқов А. А. Халқаро туризм: Ўзбекистоннинг ўрни ва имкониятлари. Республика конференцияси материаллари. – Тошкент, 2005.